
ISSN 1999-4214 (print)

ISSN 2957-5095 (online)

ЕУРАЗИЯ ГУМАНИТАРЛЫҚ ИНСТИТУТЫНЫҢ
ХАБАРШЫСЫ

ВЕСТНИК

ЕВРАЗИЙСКОГО
ГУМАНИТАРНОГО
ИНСТИТУТА

BULLETIN

OF THE EURASIAN HUMANITIES
INSTITUTE

№1/2024

Жылына 4 рет шығады
2001ж. Шыға бастаған

Выходит 4 раза в год
Начал издаваться с 2001г.

Published 4 times a year
Began to be published in 2001

Астана, 2024

Бас редакторы **Дауренбекова Л.Н.**
А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының доценті,
филология ғылымдарының кандидаты, Астана, Қазақстан
Жауапты редактор **Алимбаев А.Е.**
А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының доценті,
философия докторы (PhD) Астана, Қазақстан

Редакция алқасы

Аймұхамбет Ж.Ә.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан
Ақтаева К.	филология ғылымдарының докторы, профессор, А. Мицкевич атындағы Польша университеті, Познань, Польша.
Әбсадық А.А.	филология ғылымдарының докторы, профессор, А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті, Қостанай, Қазақстан
Бредихин С.Н.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Солтүстік Кавказ федералды университеті, Ставрополь, РФ
Гайнуллина Ф.А.	филология ғылымдарының кандидаты, доцент Ә. Бөкейхан атындағы университеті, Семей, Қазақстан
Ермекова Т.Н.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан
Есиркепова К.Қ.	филология ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті, Қостанай, Қазақстан
Жүсіпов Н.Қ.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Торайғыров университеті, Павлодар, Қазақстан
Курбанова М.М.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Алишер Навои атындағы Ташкент мемлекеттік өзбек тілі мен әдебиеті университеті, Ташкент, Өзбекстан
Қамзабекұлы Д.	ҚР ҰҒА академигі, филология ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан
Құрысжан Л.Ә.	филология ғылымдарының кандидаты, профессор, Ханкук шетелтану университеті, Сеул, Оңтүстік Корея
Онер М.	философия докторы (PhD), профессор, Эгей университеті, Измир, Туркия
Пименова М.В.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Шет ел тілдері институты, Санкт-Петербург, РФ
Сайфулина Ф.С.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Қазан федералды университеті, Қазан, Татарстан, РФ

Редакцияның мекенжайы: 010009, Астана қ., Жұмабаев даңғ., 4
Телефон/факс: (7172) 561 933; e-mail: eagi.vestnik@gmail.com, сайт: ojs.egi.kz

Еуразия гуманитарлық институтының Хабаршысы.
Меншіктенуші: «А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институты»
Қазақстан Республикасы Ақпарат және қоғамдық даму министрлігі Ақпарат комитетінде қайта есепке қойылды. Тіркеу № KZ92VPY00046970 17.03.2022
Басуға 15.03.2024 ж. қол қойылды. Пішімі 60*84 1\8. Қағаз офсеттік Көлемі. БТ.
Таралымы 200 дана. Бағасы келісім бойынша. Тапсырыс № 89
«Ақтаев У.Е.» баспасында басылып шықты

© А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институты

Главный редактор **Дауренбекова Л.Н.**
Кандидат филологических наук, доцент Евразийского гуманитарного института имени
А.К. Кусаинова, Астана, Казахстан
Ответственный редактор **Алимбаев А.Е.**
Доктор философии (PhD), доцент Евразийского гуманитарного института имени
А.К. Кусаинова, Астана, Казахстан

Редакционная коллегия

Аймухамбет Ж.А.	доктор филологических наук, профессор, ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
Актаева К.	доктор филологических наук, профессор, университет имени Адама Мицкевича, Познань, Польша.
Абсадық А.А.	доктор филологических наук, профессор, Костанайский региональный университет имени А.Байтурсынова, Костанай, Казахстан
Бредихин С.Н.	доктор филологических наук, профессор, Северо-Кавказский федеральный университет, Ставрополь, РФ
Гайнуллина Ф.А.	кандидат филологических наук, доцент университет имени А. Бокейхана, Семей, Казахстан
Ермекова Т.Н.	доктор филологических наук, профессор, Казахский национальный женский педагогический университет, Алматы, Казахстан
Есиркепова К.К.	кандидат филологических наук, профессор, Костанайский региональный университет имени А. Байтурсынова, Костанай, Казахстан
Жусипов Н.К.	доктор филологических наук, профессор, Торайгыров университет, Павлодар, Казахстан
Курбанова М.М.	доктор филологических наук, профессор, Ташкентский государственный университет узбекского языка и литературы им. Алишера Навои, Ташкент, Узбекистан
Камзабекулы Д.	академик НАН РК, доктор филологических наук, профессор, ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
Курьжжан Л.А.	кандидат филологических наук, профессор, Университет иностранных языков Ханкук, Сеул, Южная Корея
Онер М.	доктор философии (PhD), профессор, Эгейский университет, Измир, Турция
Пименова М.В.	доктор филологических наук, профессор, Институт иностранных языков, Санкт-Петербург, РФ
Сайфулина Ф.С.	доктор филологических наук, профессор, Казанский федеральный университет, Казань, Татарстан, РФ

Адрес редакции: 010009, г. Астана., пр. Жумабаева, 4
Телефон/факс: (7172) 561 933; e-mail: eagi.vestnik@gmail.com, сайт: ojs.egi.kz

Вестник Евразийского гуманитарного института.
Собственник: «Евразийский гуманитарный институт имени А.К. Кусаинова».
Министерством информации и общественного развития Республики Казахстан Комитет информации постановлено на переучет № KZ92VPY00046970 17.03.2022
Подписано в печать 15.03.2024ж. Формат 60*84 1\8. Бум. Типогр.
Тираж 200. Цена согласовано. Заказ № 89
Напечатано в издательстве «У.Е. Актаева»

© Евразийский гуманитарный институт имени А.К. Кусаинова

Chief Editor **Daurenbekova L.N.**
Candidate of Philological Science, Associate Professor of the **A.K. Kussayinov Eurasian Humanities
Institute**, Astana, Kazakhstan
Editor-in-Chief **Alimbayev A.E.**
Doctor of Philosophy (PhD), Associate Professor of the **A.K. Kussayinov Eurasian Humanities
Institute**, Astana, Kazakhstan

Editorial Board

Aimuhambet Zh.A.	Doctor of Philological Sciences, Professor, L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan
Aktayeva K.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Poznan Adam Mitskevich University, Poznan, Poland
Absadyk A.A.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Kostanay Regional University named after A.Baitursynov, Kostanay, Kazakhstan
Bredikhin S.N.	Doctor of Philological Sciences, Professor, North-Caucasus Federal University, Stavropol, RF
Гайнуллина Ф.А.	Candidate of Philological Sciences, Associate Professor Alikhan Bokeikhan University, Semey, Kazakhstan
Yermekova T.N.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Kaz. National Women's Pedagogical University. Almaty, Kazakhstan
Yesirkerova K.K.	Candidate of Philological Sciences, Professor, Kostanay Regional University named after A.Baitursynov, Kostanay, Kazakhstan
Zhusipov N.K.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Toraighyrov University, Pavlodar, Kazakhstan
Kurbanova M.M.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Tashkent State University of the Uzbek Language and Literature named after Alisher Navoyi, Tashkent, Uzbekistan
Kamzabekuly D.	Academician of NAS RK, Doctor of Philological Sciences, Professor, L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan
Kuryszhhan L.A.	Candidate of Philological Sciences, Professor, Hankuk University of Foreign Studies Seoul Korea
Oner M.	Doctor of Philological (PhD), Professor, Aegean University, Izmir, Turkey
Pimenova M.V.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Foreign Languages Institute, St-Petersburg, RF
Seifullina F.S.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Kazan Federal University, Kazan, Tatarstan, RF

Editorial address: 010009, Astana., 4, Prospect Zhumabayev
Tel/Fax: (7172) 561 933; e-mail: eagi.vestnik@gmail.com, сайт: ojs.egi.kz

Bulletin of the Eurasian Humanities Institute.

Owner: «A.K. Kussayinov Eurasian Humanities Institute».

The Ministry of Information and Public Development of the Republic of Kazakhstan Information Committee decided to re-register No. KZ92VPY00046970 17.03.2022

Signed for printing 15.03.2024 Format 60 * 84 1 \ 8. Paper. Printing house

Circulation 200. Price agreed. Order No. 89

Printed in the publishing house of «U.E. Aktaev»

© A.K. Kussayinov Eurasian Humanities Institute

МАЗМҰНЫ-СОДЕРЖАНИЕ-CONTENTS

ТІЛ БІЛІМІ – ЯЗЫКОЗНАНИЕ – LINGUISTICS

АЛПЫСБАЕВА А.Е., АШИМХАНОВА С.А., ӘБДІМАНАПОВА М.Б.	М. Жұмабаевтың «Гүлсім ханымға» өлеңінің лингвопоэтикасы және аудармадағы көрінісі.....	7
БАЛТАБАЙ Д.Ә.	«Шежіре-и теракиме» еңбегіндегі кейбір түркі сөздерінің этимологиясы.....	24
КЕМБАЕВА А.Т., ЖҰБАЙ О.С.	Шерхан Мұртаза шығармаларындағы ұлттық мәдениеттің тілдік көріністері.....	35
КҮДЕРИНОВА Қ.Б. СЕРІКҚЫЗЫ М.	А.Байтұрсынұлы сөзсаптамындағы қазақ сөзінің дәстүрлі прагматикасы.....	52
KURMANGALI F.T., MAMAYEVA G.B., BEIMBETOVA A.A.	National cultural connotation of regular expressions and national code in kazakh and english languages.....	67
РАЙНБЕКОВА Г., KASAROGLU CENGEL H.	Терминологиядағы антонимия (қазақ тілінің антонимдер сөздігі негізінде).....	80

ӘДЕБИЕТТАНУ – ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ – LITERATURE STUDIES

АЙТУҒАНОВА С.Ш. СӘРЕКЕНОВА Қ.Қ.	Ясауи хикметтеріндегі айшықтаулардың көркемдік қызметі.....	92
АКНМЕТОВА І.В., KALIYEV A.K., АҒА М.	The role of woman in birth rituals of kazakh and turkish people.....	104
АМАНҒАЗЫҚЫЗЫ М.	Постмодерн әдебиетіндегі қала тақырыбы.....	118
ISPANDIYAROVA A.T., ABSADYK A.A.	The concept «woman» in kazakh folk lyrics.....	133
ИБРАЙХАНОВА А.Қ.	Сапарғали Бегалин поэмаларындағы ертегі, аңыздар ізі.....	143
ҚАМАРОВА Н.С., ЖАЙЛОВОВ Б.С.	Әбіш Кекілбайұлы – әдебиеттанушы.....	157
НОҒАЙБЕКҚЫЗЫ Л., ДАРИБАЕВ С.Д.	Бесікке салу ғұрпына қатысты қастерлі ұғымдар	172
НУРГАЛИ Қ.Р., МЕЛЬНОВА К.В.	Основы миропостроения в произведениях жанра фэнтези.....	188

СЕЙСЕНҚҰЛҰЛЫ Ө., КЕНЖЕҚОЖАЕВА А.М., ТӨЛЕУБАЕВА К.А.	«Абайтану» ғылымы және қытай қазақтарының Абайды тануы.....	200
СҰЛТАНҒАЛИЕВА Р.Б.	Тәуелсіздік кезеңіндегі қазақ прозасындағы әдеби интерьердің мекеншақтық қызметі.....	213
ХАМИДОВА А.Х., КАНАФИНА М.А., ЖУМСАКБАЕВ А.Т.	Образ грешницы в драме А.Н. Островского «Гроза».....	224
ҮЕРСАИНОВА А.В., КОШАНОВА ЗН.Т., ТАЛАСПАЕВА ЗН.С.	The contribution of the academician and writer Sabit Mukanov to Shokan studies.....	236

**ТІЛ ЖӘНЕ ӘДЕБИЕТТІ ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІ – МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ
ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ – METHODOLOGY OF TEACHING LANGUAGE AND
LITERATURE**

КЛЫЧНИЯЗОВА Г.Н., СЫРЛЫБАЕВА Г.Т.	Оқушылардың айтылым мәдениетін қалыптастырудың лингвистикалық аспектілері	248
МАЖИЕВА Н.А., БАЛТАБАЕВА Н.С.	Эпостардағы «қаһарман-қыздар» бейнесін ЖОО-да СТО технологиясы арқылы оқыту.....	263

FTAMP 16.01.45

DOI: <https://doi.org/10.55808/1999-4214.2024-1.19>

*Г.Н. КЛЫЧНИЯЗОВА¹

Г.Т. СЫРЛЫБАЕВА²

І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған, Қазақстан^{1,2}
(e-mail: gulnara.klychniyazova@mail.ru¹, gulnara_s.t81@mail.ru²)

ОҚУШЫЛАРДЫҢ АЙТЫЛЫМ МӘДЕНИЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ЛИНГВИСТИКАЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

Аңдатпа. Мақалада оқушылардың айтылым мәдениетін қалыптастырудың лингвистикалық аспектілері қарастырылады. Тіл қабаттарының айтылым мәдениетінде атқаратын өзіндік рөлі айқындалады. Шетелдік, отандық тілші ғалымдардың, әдіскер ғалымдардың еңбектеріне шолу, талдау жұмыстары жүргізіледі.

Тілдің жаңа бағыттары аясында сөйлеу мәдениетінің тілдік көріністерін, оны оқушы бойында дамытуда қолданылатын, басшылыққа алынатын негізгі ұстанымдар мен әдіс-тәсілдер туралы сөз қозғалады. Мақалада Н. Уәли, Б. Қалиұлы, М. Балақаев, Ф. Оразбаева, Ж. Дәулетбекова және т.б. ғалымдардың өз ғылыми еңбектерінде білдірген пікірлеріне тоқталамыз. Оқушының сөйлеу мәдениетін қалыптастырып, дамытуда оның тұлғалық мәдениетінің деңгейі де саралануы тиістігі дәйектеледі. Сөз мәдениеті мен тұлғалық мәдениет байланысы, тілдік тазалық пен тілдесім әрекеті, әдеби тілдік норма, тіл мәдениеті сынды ұғымдарға тоқталып, олардың өзара байланысын зерделейтін боламыз. Сөз мәдениетінің қазақтың ұлттық құндылықтарының бірі екендігін дәйектелетін болады. Жалпы тілдік материалдар, сөздік қордың дұрыс пайдаланылуы турасында пікірлерге тұжырымдар жасалады.

Тілдің грамматикалық, лексикологиялық, фразеологиялық қабаттарының оқушылардың сөйлеу мәдениетін қалыптастырып, дамытуда атқаратын рөлі өте зор екендігін де естен шығармауымыз керек. Себебі, тіл қабаттарының негізгі заңдылықтары мен ережелерін жақсы түсініп, ұғынатын оқушы айтылым мәдениетін де жоғарылата алады деп есептеуге болады. Әрине, тілдік емес факторлардың әсерлерін де жоққа шығара алмаймыз. Десек те, лингвистикалық қабаттардың сөйлеу мәдениеті ұғымына тікелей қатысы бар екендігі – бұлжымайтын аксиома. Жалпы ғылыми жұмыстармен айналысу барысында, яғни белгілі бір мәселенің шешімін, әдістемесін жасар алдында, бұл мәселенің теориялық және әдіснамалық негіздерін айқындап алу басты шарттардың бірі. Сондықтан осы мақаламызды оқушылардың айтылым мәдениетін қалыптастырудың лингвистикалық негіздерін айқындауға арнап

отырмыз.

Түйін сөздер: айтылым мәдениеті, сөйлеу мәдениеті, лингвистика салалары, лингвомәдениеттану, функционалдық сауаттылық, сөз мәдениеті.

Кіріспе. Қазақстан Республикасы білім беру жүйесінің жаңартылуы шеңберінде білім алушыларға қойылатын негізгі талаптардың бірі – функционалдық сауаттылығының жоғары болуы. Мектеп оқушыларының сөйлеу мәдениетін қалыптастырып, дамыту – бүгінгі күннің маңызды мәселелерінің бірі. Жалпы білім саласында оқушыны нақты, таза, айқын сөйлеуге ұмтылдыру міндеті күшейіп отыр. Мұның себебі сөйлеу мәдениеті ауызша сөйлеудің жалпы тіл мәдениетіне қойылатын талаптармен қатар өзіне тән формалардың сақталуын талап ететінімен байланысты болып отыр. Бұл өз кезегінде болашақтың негізі оқушылардың тілдің әлеуметтік, қарым-қатынас рөлін күшейтуде рөлі үлкендігімен түсіндірілмек. Оқушылардың айтылым және оқылым сауаттылығы, сөйлеу мәдениетінің қалыптасып дамуына қазақ тілі, қазақ әдебиеті пәндері тікелей ықпал ететіні белгілі. Сөйлеу – бұл қарым-қатынастың жүзеге асырылуына тікелей ықпал ететін іс-әрекет, тілдік құбылыс. Таза, мәдениетті, әдемі сөйлеу – сәтті қарым-қатынас жасаудың кепілі. Қазақ тіл білімінде сөз мәдениеті, тіл мәдениеті, қазақ тілін оқыту мәселелеріне қатысты бірнеше ғылыми еңбек жазған ғалым М. Балақаев: «Тіл мәдениетіне жету жолы ұзық әрі қиын» [1, 27]– деп айтқан болатын. Ал, сөз мәдениеті туралы қазақ тілі энциклопедиясында қазақтың көрнекті ғалымы Н. Уәлиұлы: «Сөз мәдениеті – әдеби тілдің жазбаша, ауызша түрлеріне тән нормаларды игеру, сондай-ақ тілдік амал-тәсілдерді айтылмақ ойдың, сөздің мақсаты мен мазмұнын лайық дәл, бедерлі қолдана білу... Сөзді қазіргі әдеби тілдің нормасына сай дұрыс қолдану туралы білім (әсіресе грамматика, орфография салалары бойынша) негізінен мектепте беріледі... Сөз мәдениеті адамның жалпы мәдениеттілігінің, ойлау мәдениетінің жоғары болуын көздейді. Ана тілін ардақтау, тілді құрмет тұту – жалпы мәдениетке, оның ішінде сөз мәдениетіне қойылатын аса қажетті шарттардың бірі...» [2, 362] – деп тұжырымдайды. Ғалым атап өткендей сөз мәдениеті туралы алғашқы білім адам баласына мектеп қабырғасында беріледі. Сөз мәдениетінің қалыптасуы да сол кезден бастау алады. Сөйлеу мәдениеті тілдік нормада, әдеби тілде болып жатқан, пайда болған жаңа әдіс-тәсілдердің әсерінен өзгеріп, толықтырылып отыратыны белгілі. Сондықтан сөйлеу мәдениетінің мектеп қабырғасында қалыптастырылып, дамытуында да жаңа үрдістердің пайда болуы заңдылық деп қабылдауға болады.

Ғылым – бір жерде тұратын константалық көзқарастар қоры емес. Ол үнемі даму үстінде. Күнделікті жаңалықтар ашылуда. Адамзаттың өркендеп дамуына, түрлі жетістіктерге жетуіне, жаңалықтар ашуына ғылымның динамикалық күйі оңтайлы әсерін тигізбек. Тіл ғылымы саласы да ғылымның жаңа бағыттарының тоғысуы әсерінен түрлі жаңа бағыттарын қалыптастырды,

туындатты. Ол бағыттардың бірі – антропоэзектік бағыт еді. Өзінің аты айтып тұрғандай, бұл бағыт тілдегі зерттеулердің адамның өзіне, адамзаттың өзіне бағыттала отырып зерттеуді білдіреді.

Антропоэзектік бағыттың ықпалынан тіл білімі саласында когнитивтік лингвистика, прагмалингвистика, лингвомәдениеттану, психолінгвистика, этнолингвистика, коммуникативті грамматика, т.с.с салалардың қалыптаса бастады. Осы тұста тілдік тұлғасы ерекше, қазақ тіл білімінің білгір ғалымы Б. Қалиұлының «Тіл білімінің жаңа бағыттары: концепт, прагматика, дискурс, мәтін» атты еңбегіне тоқтала кетсек дейміз. Автор өз еңбегінде былай дейді: «Дүниені, тілді антропоцентристік тұрғыдан зерттеу – ой мен тілді алғы шепке шығарды. Ой, сана арқылы дүниені танысың, ал тіл таныған зат пен ұғымға ат береді. Тіл – ойдың көрінісі. Ойдың (білімнің) қоймасы – тіл. Өйткені, ойда көрініс тапқан нәрсе тілде таңбаланады (белгіленеді). Тілдің басты қызметі – қоғамдағы адамдардың қарым-қатынас құралы»[3, 146]. Яғни ғалым тілдің жаңа бағыттарда зерттелуі адамның ой-санасымен тығыз бірлікте зерттелуіне ықпал ететінін айтады. Дей тұрса да, ғалым тілді дүниені танудың басты құралы екендігіне күмән келтіреді де, дүниені танитын адамның ой-санасы, ақылы, ал тіл оны жарыққа шығуына, яғни вербалдануына қажет негізгі құрал деп атап өтеді. Біз ғалымның бұл тұжырымымен келісеміз. Адамның ішкі жан-дүниесін, рухани байлығының, ақыл-парасатының, мәдениетінің көрінісі оның тілінде, сөз саптауында көрінетіні сөзсіз.

Әдістеме және зерттеу әдістері. Тіл мәдениеті дегеніміз – оқыту үрдісінде, отбасында, жалпы адамдардың өзара қарым-қатынасы негізінде жазбаша және ауызша тілді игеру деңгейі. Ойды дұрыс, түсінікті, анық, дәл, әсерлі әрі әдеби тіл нормасын сақтай, тіл тазалығын сақтай жеткізе білу шеберлігі.

Сөз мәдениеті, сөйлеу мәдениеті, айтылым мәдениеті ұғымдарын ғылыми-әдістемелік тұрғыда жаңа бағыттар шеңберінде зерделеп жүрген қазақтың ғалым қыздары Ф. Оразбаева мен Ж. Дәулетбекованың ғылыми еңбектерінің маңызы өте зор. «Тілдік коммуникация парадигмалары: әдеби айтылым мен латынәліпбилі жазылым» атты ғылыми жоба аясында жариялаған бірнеше ірі ғылыми мақалаларына шолу жасадық. Солардың бірінде авторлар айтылым мәдениетін қалыптастырудың маңызы мен мүмкіндіктері туралы құнды пікірлерін білдірген еді. «Қазақ тілінде сөйлеу өнерінің өзіне ғана тән амалдарын, сөйлеу тәсілдерін, сөз әдебіне тән ұлттық қағидаларды жас ұрпақтың бойына сіңіру қазіргі таңдағы үздіксіз білім беру жүйесінің қай сатысында да өзекті болғандықтан, бұл мәселенің шешімін бірлесе іздеп табу – басты міндет»– дей келе, мына пікірмен ойларын жалғастырып, дәйектейді: «Білім алушының зияткерлік деңгейі мен тұлғалық мәдениетін арттырудың басты шарты – тілдік қатынасқа төселдіру амалдарын жүйелі үйрету. Бұл жерде «тілдік қатынас – сөйлеу тілі арқылы ұғынысу,

түсінісу дегенді нақтылай келіп, жай ғана қарым-қатынас дегеннен гөрі тамыры тереңге кеткен, өмірде өзіндік орны бар, қоғамның дамуы үшін ең қажетті қоғамдық-әлеуметтік ақпараттардың жиынтығы арқылы адамдардың бір-бірімен пікір алысуы, адамдық қатынастың түпқазығы дегенді білдіреді. Қазақ тіл білімінде тілдік қатынас теориясын арнайы зерттеп, оны ғылыми негіздеген отандық ғалымдар сөйлесім әрекетінің өзін бес топқа жіктейді: тыңдалым, оқылым, айтылым, жазылым, тілдесім. Соңғы жылдарға дейін, «сөйлеу» мағынасында қалыптасып келген «говорение» ұғымының «айтуға» жақын екенін дәлелдеп, «айтылым» терминін қалыптастырған болатын. «Айтылым – тілдік қарым-қатынас барысында адамның өз мақсатына сәйкес ойын жарыққа шығару процесі, өз сөзін екінші біреуге ұғынықты жеткізуі, санамен қабылданатын сыртқы дүниенің әсерін ауызша айту арқылы білдіретін, қатысымдық бірліктерді қамтитын күрделі процесс» деп нақты анықтама берді» [4, 43]. Сондай-ақ, осы еңбектің мазмұнында айтылым мәдениеті мәселесін тек диалогтік тұрғыдан емес, монологтік сөйлеу мәдениетімен тең қараған абзал деген пікір айтылады. Оның себебін айтылымда нақты қойылып отырған мәселе туралы адам өзінің ойын нақты, жүйелі етіп айтуы тиістігімен түсіндіреді. Монологтік сөйлеу мәдениеті әуелі жазбаша дайындалып, ауызша сөйлеу барысында жүзеге асырылатыны айтылады. Бұл ойларын нақтырақ дәйектеу мақсатында ғылыми еңбектің авторлары эксперименттік әдіс арқылы білім алушыларға түрлі тапсырмалар беріп, процесті толықтай талдайды. Мәтіндік тапсырмалар арқылы (мәтін құрылымына қойылатын негізгі талаптарды орындауды үйрету арқылы) айтылым, сөйлеу мәдениетін қалыптастырудың алғашқы жетістіктеріне талдау жасалынады. Басты ұстаным ретінде коммуникативтік-прагматикалық әдістер жүйесін қолдана отырып, жүргізілген зерттеу жұмысының негізгі тұжырымдары, қорытындысы айтылым мәдениетін тереңірек зерттеуде ғылыми-әдістемелік негіз болатынын мойындаймыз. Айта кетуіміз керек: коммуникативтік-прагматикалық әдіс те антропоөзектік бағытта қолданылатын жаңа әдістердің бірі болып табылады.

Талқылау мен бақылау. Осы мақаланы жазу барысында жалпы отандық және шетелдік ғалымдардың еңбектеріне шолу жасап, саралау барысында сөйлеу және айтылым мәдениетін қалыптастыру мәселесі түрлі аспектіде қарастырылғанын байқадық. Мақаланың осы бөлімінде бірқатар зерттеу жұмыстарындағы тұжырымдармен бөлісетін боламыз. Қазақ тілі сабағында оқушылардың (сегізінші сынып бойынша) айтылым мәдениетін қалыптастырудың лингвистикалық аспектілерін айқындауда жалпы оқу бағдарламасында қамтылатын тіл білімінің салаларын атап өтуді жөн көрдік. Атап айтар болсақ: орфография (жалқы есімдердің жазылу принциптері және т.б.), стилистика (стильдік ауытқулар, публицистикалық, ғылыми стиль және т.б.), лексикология (перифраздар және сөздік қор, сөздік құрам және т.б.), фонетика (интонацияның құрамдас бөліктері), синтаксис (сөз тіркесі, мәтін

құрылымы және т.б.), пунктуация (тыныс белгілері). Бағдарлама мазмұнында берілген тапсырмалар мен оқу мақсаты толық логикалық үйлесімділікте құрастырылғанын байқаймыз. Қазақ тілі сабағында сөйлесім әрекетінің барлық төрт түрі қарастырылған. Айтылым әрекетіне қатысты берілетін тапсырмалар да дұрыс құрастырылған деп айтуға болады. Көбінесе беліглі бір жағдаят аясында оқушы тарапынан жасалатын іс-әрекетке түрткі болатын тапсырмалар қарастырылған. Мәтінмен жұмыс жасау арқылы айтылым мәдениетін қалыптастырып, дамыту мүмкіндіктері бар екендігін де байқадық.

Жалпы қазіргі таңда жоғары сынып оқушыларының айтылым мәдениетінің дұрыс қалыптасуы үшін түрлі әдістерді қолдануға болады. Тілдік қабаттардың негізгі қағидаларын үйрете отырып, оқушылардың тілдік сауаттылығын (тілдік құзыреттілігін), тіл мәдениетін дамытуға болады. Педагогикалық сөздікте мынадай анықтама берілген: «Оқушылардың тіл мәдениеті – оқыту үрдісі мен адамдардың тілдік қарым-қатынасы негізінде жазбаша және ауызша тілді игеру деңгейі. Оған тілдің мағыналылығы, ойлылығы, байлығы, көркемдігі мен жалпы тілдік нормалардың сақталуы тән» [5, 26]. Яғни оқушының тілді игеру әлеуетінің көрсеткішімен тіл мәдениетінің көрсеткіші өте жақын дегенді түсіндіреді. Тілші-әдіскер ғалым В. Лолуа заманауи білім беру саласындағы үрдісті былай танытады: «Бүгінгі білім беру мазмұны тұлғаның барлық шығармашылық мүмкіндіктерін жүзеге асыру үшін жағдай жасауға, қоғамның әрбір мүшесінің жан-жақты эстетикалық, оның ішінде сөйлеу мәдениетін меңгеруіне бағытталған» [6, 4]. Бұл үрдістің барлық әлемде өзекті екендігін тағы да айғақтап отыр. Біздің еліміздегі білім беру жүйесіндегі үрдістің де мазмұны осыған саяды. Сондай-ақ әр елдің өзіндік ерекшелігі де бар екендігін ұмытпағанымыз жөн. Тұлғаның толыққанды дамып, жалпы мәдениетінің жоғары болуы үшін оның тіл мәдениетінің (сөз саптауы, сөйлеу мәдениеті) жоғары болғаны шарт. Әрине мұндайда мектеп қабырғасында берілген білім мен тәрбиенің маңызы зор. Тілдік пәндерде (біздің жағдайымызда қазақ тілі сабақтарында) мұғалімнің алдында бірнеше мәселелер тұратынын атап өтсек: 1) оқушылардың тіл қабаттары жөніндегі таза білімдерін жетілдіру; 2) әдеби тілдік норманы меңгерту; 3) өз ойын дұрыс жеткізуге үйрету; 4) сөздер мен сөз өрнектер дұрыс мақсатта қолдануға үйрету; 5) сөйлесім жағдаятына немесе тақырыпқа сәйкес керекті, қажетті сөздерді дұрыс таңдап, қолдануды үйрету. Сөйлеу ақыл-ой дамуының негізгі көрсеткіші деп танитын болсақ, оның сапасы тұлғаның (оқушының) ақыл-ой өрісінің сипаттамасын білдіреді деген ойға келеміз. Сондықтан да тілдік пән мұғалімі сөйлеу (айтылым) мәдениетін дамытудың өзектілігін түсінуі тиіс. Көп жағдайда оқушылар сыныпта түрлі мәтіндермен жұмыс жасайды. Нақтырақ айтсақ, мәтін – оқушылардың сөйлеу мәдениетін қалыптастырып, дамытуға ықпал ететін ең басты әрі маңызды материал. Себебі мәтін түрлі әңгімелесу, талқылау сияқты сөйлеу актілерінің туындауына себепкер бола алады. Аудиториялық

сабақтарда немесе сыныптан тыс қосымша сабақтар кезінде жоғары сынып оқушыларының сөйлеу, айтылым мәдениетін қалыптастыруда оқытудың заманауи әдістерін қолдануды ұсынамыз. Әдетте жоғары сыныптарда дебат, диспут, пікір-талас түрлерін қолдану өз нәтижесін беріп жатады.

Ресейлік ғалымдардың ой-пікірін тыңдайтын болсақ, тілдік пәндерді жүргізуде оқушылардың айтылым мәдениетін дамытуда тілдік ойындарды қолданудың тиімділігі басым деп көрсетеді. Орта сынып оқушыларының сөйлеу мәдениетін қалыптастырып, дамытуда оқу жылдамдығына, жаңылтпаш айтқызып жарыс жасауға, «Кім жылдам?» ойындарын ұйымдастыруға кеңес береді. Ал жоғары сынып оқушыларының (7-9-сынып оқушылары үшін) «Рөлдік ойындар» әдісін қолдауды ұсынады. Мысалы, мұғалімнің рөлін атқарып, өз жолдастарының орындаған жұмыстарына талдау жасап, бағалау [7]. Біздің ойымызша «Рөлдік ойындар» әдісі де тиімді әдістердің бірі болып табылады. Сегізінші сынып оқушылары жасөспірімдік кезеңде жүргенде өздерін ересек адамдар секілді ұстағысы келіп, тезірек есейіп кетуге асық болатынын ескеретін болсақ, мұғалім рөліне еніп, жолдастарын бағалау жұмысына қызыға кіріседі. Ал, қызығушылық бар жерде міндетті түрде білім нәтижелі болатынын ескертуіміз артық болмас. Жалпы оқушылардың шығармашылық белсенділігін қажет ететін тапсырма түрлері, әдіс түрлері тиімді деп ойлаймыз.

Ғалым-педагог А.К. Ибраимова өзінің ғылыми-әдістемелік мақаласында білім алушылардың сөйлеу мәдениетін қалыптастырып, дамытып, жоғарылатуға қатысты мынадай пікір білдіреді: «Білім алушылардың сөйлеу мәдениетін қалыптастырудың ең тиімді әдістерінің бірі ретінде ойындық және рөлдік жағдаяттарды қолдану деп есептеймін... Әсіресе, жоғары сыныптарда сахналандыру әдісін қолданғанды құптамаймын. Оқушылар алдыға қойылған мәселенің, сұрақтардың жауабын беру мақсатында өздері дайыналады, маериалдар қарайды, өз пікірлерін қорғап, одан қалды тіпті ғалымдар арасындағы пікірқайшылықтарын да талдап, ортаға салатын болады. Бұл оқушылардың тілдік дағдыларын, оның ішінде тіл мәдениетін қалыптастыруға зор ықпалын тигізеді» [8]. Сондай-ақ ғалымның мына пікірі біздің ойымыбен тұспа-тұс келгенін атап өткіміз келеді: «Сөйлеу мәдениеті осы сәттегі сөйлеу жағдаятында қажетті тілдік құралдарды дұрыс, толықтай қолдана алуды білдіреді. Басқаша айтар болсақ, айтушы (сөйлеуші) түрлі функционалдық стильдерді пайдалана алу қабылетінің бар екендігін білдірсе керек. Функционалдылық пен вариативтілік сөйлеу мәдениетінің жалпы проблемаларының қырларынан көрініс береді. Бұл екеуін бөліп-жарып қарастыру сөйлеу мәдениетіндегі өзекті мәселелерді шешуге зор ықпал ете алмас деп ойлаймыз» [8].

Сондай-ақ, орыс тіл біліміндегі сөз мәдениеті мәселелерін зерттеген ғалым О.И. Милостивая сөз мәдениетінің деңгейі туралы былай айтады:

«Жоғары сөз мәдениеті деген ұғымға әдеби тілдік норманы қолдана алатын қабілеттілік қана кірмейді, оған сол әдеби тілік норманы нақышына келтіріп қолдана алу, стилистикалық тұрғыда дұрыс қолдана білуді, яғни әдеби тілдік норма заңдылықтарын толық көлемде игере алған қабілеттік қамтылуы тиіс» [9,82]. Ғалым пікірінен әдеби тілдік норма заңдылықтарын толық игерген тұлғаның сөз мәдениетінің жоғары деп бағалануының негізгі алғышартын көрсетеді деп түсінеміз. Оқушылар деп айтқан күннің өзінде жалпы оқушылар емес, әр оқушының жеке тұлғалық қабілеттерін де ескере отырып, сөйлеу мәдениеті деңгейін бағалайтынымызды белгілеп алуымыз керек деп есептейміз. Мақаламыздың бастапқы бөлімінде көрсеткеніміздей әр оқушының тілдік қабілеті де ескертілуі тиіс. Қуанарлық бір факт бар екенін айтқымыз келеді, сөйлеу мәдениетін қалыптастыру мүмкіндігі барлық адамда бар, оны дамытып, жетілдіру де әрбір жеке тұлғаның қызығушылығына тікелей байланысты екендігін атап өткіміз келеді. Яғни адам бойындағы сөйлеу мәдениетін қалыптастыру, оны дамыту еңбектеніп, білім алумен қол жеткізілетін қабілет, дағды деп айтсақ болады.

Отандық жас ғалымдардың шетелдік ғылыми баспада жариялаған ұжымдық ғылыми мақаласымен танысып көрдік. Бастауыш сынып оқушыларының сөйлеу дағдысын пәнаралық байланыста қалыптастыруға қатысты жазылған еңбекке шолу барысында кіші жастағы балалардың тілдік, сөйлеу дағдыларын қалыптастырудың өзіндік ерекшеліктері мен күрделіліктері де бар екендігін байқадық. Жас балалардың сөйлеу дағдысын қалыптастыруда да кешенді әдістер қолдану керектігін атап өтеді. Қазақстандық және шетелдік білім беру жүйесіне талдау жасай келе, әрбір ұлттың өзіндік құндылықтарының айрықша қызметі мен маңызы туралы айтылады [10]. Біздің де ойымыз осы тұста тоғысып жатыр. Сөйлеу мәдениетін, айтылым мәдениетін қалыптастырып, дамытуда ұлттық құндылықтар бірінші орынға шыққаны дұрыс. Себебі әрбір ұлттың рухани байлығының бейнесі, мәйегі оның ұлттық тілінің қорында орналасады. Оқытудың жаңа технологияларын пайдалана отырып, тілді үйрету тілді игеруге оңтайлы жағдай жасайды десек, тілдің ұлттық құндылықтарымен сусындата отырып оқытуда тілді меңгерудің сапалық-құндылық бағасы өсіп, тіл тұтынушысының сөздік қорының сапасы да жоғарылайтынын ескергеніміз жөн.

Тілші-ғалым Дж.Рахмоновтың «Заң саласындағы білім алушылардың сөйлеу мәдениеті» атты мақаласында жалпы сөйлеу мәдениетінің заң саласындағы білім алушылар үшін алатын орны ерекше деп көрсетеді: «Заң саласында білім алып жүрген студенттер заңнамаларды біліп, процедураларды жасап, орындап қана қоймайды. Олар өздерінің клиенттерімен, әріптестерімен тілдесімдік қарым-қатынас жасай білуі тиіс. Яғни тілдік дағдысы, сөйлесе алу, тілдік қатынасқа түсуде өзінің қабілетін дамытуы тиіс. Сондықтан оларды кәсіби ортасында сәтті, табысты мансап құруында да, қызмет жасауында да

коммуникативтік білім-білік, ағдысы маңызды рөл атқарады деп сенімді айтамыз»- деп, сөйлеу мәдениетінің қоғамдық-әлеуметтік мәнін айқындайды [11]. Қандай мамандықты меңгерсе де білім алушылар үшін сөйлеу мәдениетін қалыптастырып, дамытудың маңыздылығын тілге тиек еткіміз келеді. Әр мамандықтың өз лексикалық қоры болатынын жақсы білеміз. Десек те, тілдік қатынастың негіздерін игеріп, сөздік қорды дұрыс, мақсатқа сай қолдана алуға үйрену – болашақ мамандарға қойылатын алғышарттардың бірі. Әрине бұл тұста да диалогтік аспектіден гөрі монологтік аспектіде қарастырылып, білім алушылардың жеке тілдік дағдыларын игертуге көңіл бөлген дұрыс деп ойлаймыз.

Еліміздің түкпір-түкпірінде оқушылардың айтылым мәдениетін қалыптастыру мәсеелесіне арналған мектеп ұстаздарының да ізденіс, ғылыми-әдістемелік мақалаларымен де таныстық. Солардың бірі Б.Түймебайдың «Оқушылардың сөйлеу мәдениетін қалыптастыру» атты мақаласында айтылған неізгі тұжырымды келтірсек: «Сөйлеу мәдениетіне тәрбиеленудің жолға қойылуы – бүгінгі қоғамдық-әлеуметтік сұраным талабынан туындап отырған мәселе. Осы орайдағы неізгі шарттар – сабақтарда өзін-өзі дамыта отырып, пікір талас барысында сөз мәдениетін заман талабына сай деңгейде дұрыс қолдана білу іскерліктерін жетілдіру маңызы. Қазіргі таңда сөйлеу мәдениетін оқытуда оқушының өзіндік ізденістеріне неіздей отырып білім алуына және біліктерді меңгеруіне қажетті жағдайларға молырақ мүмкіндік беру мәселесі беріледі. Осы орайда оқушының өздігінен ізденуіне, түрлі жағдаяттарды қарсыласының жауабына сай етіп және оның лингвистикалық дүниетанымының кеңеюіне жол ашатындай оқушының ойлау қабілетін әр қырынан өздік әрекеті арқылы тану жолымен меңгертіледі. Оқушылардың сөйлеу мәдениетін жоғары деңгейде көрсету мақсатында дидактикалық, әдістемелік ұстанымдар арқылы іске асыру қажет. Осы бағыт-бағдар бойынша оқушылардың бойында сөйлеу мәдениетінің бастапқы неізін қалыптастыруға болады. Оқушылардың тіл мәдениетін жақсартуда біржақты ата-ана емес, мұғалім, психологтар, қоршаған ортасы да әсер етеді. Мектептегі сыныптан тыс үйірмелер арқылы оқушылардың рухани, мәдени дамуын күшейтуге болады. Әрбір үйірменің мақсаты ретінде сөйлеу мәдениетін жақсарту деп қосымша алуға болады. Себебі оқушы әрбір үйірмеде пікір алмасып, сұрақ қойып, талдау жасайды. Көрсетілген бағыттар бойынша мынадай міндеттер жүктеледі: - сөйлеу мәдениеті неіздерін меңгерту; - сөз қолданудың ұлттық дәстүрлерін жаңғырта отырып, сөз әдебінің нормаларын меңгеру; - шешен сөйлеуге төсемді әлеуметтік-тілдік дағдыларын қалыптастыру. Осы міндеттерді орындау арқылы оқушылардың рухани тәрбиесін, ұлттық рухын, тіл мен білімін дамытуға жол ашыламақ» [12]. Мектеп ұстаздары да үнемі ізденіс үстінде жүретін мәдениетті тұлға екендігінің айғағы деп айтар едік. Оқушылардың сөйлеу мәдениетін қалыптастыру тек қазақ тілі пәнінің мұғаліміне жүктелген міндет емес, оны

бүкіл ұжым, қоғам болып атқаруымыз керек деген ойын ұғындырып тұр.

Нәтижелер. Мақаламыздың бұл бөлімінде оқушылардың айтылым мәдениетін қалыптастырудағы лингвистикалық тұжырымдардың негізгілерін келтіруді жөн санап отырмыз.

Оқушылардың айтылым мәдениетін қалыптастыруда басшылыққа алынатын ұстанымдар:

- оқушылардың айтылым мәдениетін жетілдіруге бағытталған тапсырмаларды олардың жас ерекшелігіне сай етіп құрастыру;

- оқушылармен жұмыс жасауда «адам – мәдениет – қоғам» триадасының бірлікте болуын жіті есте сақтау, бақылау;

- сынып ішінде және сыныптан тыс ұйымдастырылатын жұмыстарды оқушылардың жеке қызығушылығымен байланыстыра отырып жүзеге асыру;

- ұлттық құндылықтарды тілдің мүмкіндіктері аясында оқушылардың бойына сіңіру, тілге, ұлтқа деген құрметін оятып, қалыптастыру;

- тілші-мамандардың құнды еңбектерін, тіл мәдениетіне қосқан үлестерін насихаттап, түсіндіре отырып, сөйлеу мәдениетіне, тіл тазалығына баулу;

- мәтін арқылы айтылым мәдениетін қалыптастыру мақсатында оқушылардың жеке тұлғалық көзқарастарын қажет ететін жағдаяттық тапсырмалардың үлесін көбейту.

Бұл ұстанымдар тақырыпқа орай жазылған, қорғалған еңбектердегі негізгі тұжырымдардан екшеліп алынды. Оқушылардың айтылым мәдениетін қалыптастыру мәселесіне арналған еңбектер саны біршама бар, тіпті өткен ғасырда тілші-мамандардың, педагог-ғалымдардың да еңбектерін айтылды. Әр зерттеу жұмысының аспектісі әрқалай. Бірі әдістемелік тұрғыда келсе, енді бірі тілдік, философиялық, психологиялық тұрғыда келген. Бірақ барлығына ортақ қыр – оқушылардың коммуникативтік дағдыларының сапасын, тіл мәдениетінің сапасын жоғарылатуға бағытталуы.

Еліміздегі білім беру жүйесінің жаңартылуы, мақсаттарының ұлттық құндылықтарды насихаттап, ұрпаққа сіңіруге бағытталуы педагогтардың алдына жаңа мақсат-міндеттерді белгілеп отыр. Бүгінгі мектеп қабырғасында білім алып жүрген оқушылар – елдің ертеңі. Ұлтымыздың алтын мұрасы – тілді құрметтеуге үйретіп, баулу арқылы жас ұрпаққа дұрыс білім мен тәрби беріледі деп ойлаймыз. Оқушылардың айтылым мәдениетінің деңгейі – мұғалімнің еңбегінің көрсеткіші. Оның себебі алған білімін іс-тәжірибе барысында қолдана алуға үйрету мұғалімнің міндеті. Әрине, бұл тұста жанама факторлардың да ықпалы болуы мүмкін деген пікірді де ескереміз. Себебі тіл мәдениетін қалыптастыруда оқушыға тек мұғалім ғана әсер етеді деген пікір дұрыс емес. Оқушының тілдік мәдениетіне ата-ана, мектеп және ортасы бірдей әсер етеді. Сондықтан тіл сабақтарында да экстралингвистикалық факторлардың ықпалы бары ұмытпаймыз. Десек те, оқушының өміріне ықпал жасаушы үш

ортаны бірлікте жұмылдырып, қоғамда өз орнын табуына септігін тигізуге болады. Экстралингвистикалық факторларға мыналарды жатқызуға болады: өмір сүріп отырған дәуірдің әсері (қазір гаджеттердің заманы екенін ескерейік), әлеуметтік ортасы (ата-анасы, достары), психологиялық ахуалы (тұрақты немесе тұрақты еместігі), үйде ата-анасының қолданатын тіліне байланысты және т.б.

Сонымен, тілдің жаңа бағыттары аясында жүргізілген зерттеу нәтижелері сөйлеу мәдениетін қалыптастырып, дамытуға өз ықпалын тигізетінін байқатты.

Қорытынды. Танымдық (когнитивтік) лингвистиканың негізгі ұғымдары – концепт, әлемдік тілдік бейнесі, ұлттық дүниетаным, ұлттық таным – барлығы жеке тұлғаның әлем туралы жалпы көзқарасын қалыптастырып, танып-білуіне тікелей байланысы бар. Когнитивтік тіл білімінің негізгі принциптері арқылы білім алушының тілді кеңірек түсініп, қабылдауына ықпал етеді. Сондықтан айтылым мәдениетін қалыптастыру мақсатында құрастырылатын тапсырмаларда оқушының танымдық әлеуетін өсіретін материалдар болғаны абзал. Сол сияқты лингвомәдениеттану ғылымының да айтылым мәдениетін қалыптастыруға бағытталған тапсырмаларда көрініс беруі оң әсерін тигізеді деп сенеміз. Себебі өз еліңнің, ұлтыңның мәдениетін тілің, тілдік қазынаң арқылы таныстырып, бойына сіңіру – ертеңгі ұрпақтың өз қоғамы үшін қайырлы, мейірімді болуына себеп болмақ. Психоллингвистика саласының жетістіктерін тілді үйретуде қолдану да оң нәтижесін бермек. Себебі ең бірінші жеке тұлғаның психологиялық ерекшеліктерін, даму психологиясы аясында кіріктіріле зерттелуі тілді меңгеру қарқынын жеңілдете түседі. Әлеуметтік лингвистика, нейролингвистика, прагматилистика және т.б. тіл білімі салаларының да алар орны бөлек. Әр саланың өзіндік зерттеу нысаны, зерттеу пәні айқын, біздің зерттеуіміздің нәтижелі болуына да өзіндік үлесі болмақ.

Зерттеу барысында біздің назарымызды ерекше аударған қызықты зерттеу жұмыстары да кездесті. Сол жұмыстардың бірі скопуста жарияланған ғылыми мақала еді. Бұл мақалада 20 неміс және 20 бразилиялық респонденттен тұратын екі топқа жүргізілген 40 сұхбатта табылған сөйлеу мәнерлеріндегі мәдениетаралық айырмашылықтар талданады. Тіл қолданудағы басым айырмашылықтарды суреттегеннен кейін зерттеуші әр топқа тән сөйлеу мәнерлерін олар қызмет ететін сөйлеудің белгілі бір функцияларымен байланыстырады. Талдау нәтижелері бразилиялық топта фатикалық, поэтикалық және экспрессивті функциялардың басым екенін көрсетеді, ал сілтемелік және металингвистикалық функцияларды пайдалану неміс жауаптарында жиі кездескенін айтады. Соңында, мақалада бұл тұжырымдарды олардың әртүрлі мәдени және тарихи орталарға енуімен және мәдениетаралық прагматика саласындағы басқа зерттеулермен өзара байланыс арқылы ішінара түсіндіруге болатыны көрсетілген [13]. Сөйлеудің, сөйлеу мәдениетінің түрлі аспектіде қарастырылуы атаулы саланың әлі де өзекті мәселелерінің бар екендігін көрсетеді. Ғылым дамыған сайын жаңа бағытта зерттеулердің

туындауы заңды құбылыс деп білеміз. Қазақ тілін тұтынушылардың сөйлеу мәдениетін қалыптастырып, дамытудың көкейкесті мәселелері біздің еңбегімізде көрініс тауып, өзінің ғылыми құндылығын дәйектеді деп сенеміз.

Зерттеудің қорытынды тұжырымдарын ұсынамыз: қазіргі білім беру жүйесінде оқушылардың зияткерлік-көшбасшылық мүмкіндіктерін жоғарылатуда олардың функционалдық сауаттылығын, сөйлеу мәдениетін қалыптастырып, дамытудың маңызы өте зор. Күрмеуі күрделі мәселелердің бірі ретінде зерттеуіміздің басты нысаны оқушылардың тұлғалық мүмкіндіктерін, оның тілдік мәдениетін дамытуда ғылымның жаңа бағыттарының жемістерін, тиімді жолдарын дұрыс таңдай білген абзал. Қазақ тілін оқуы барысында тілдік қабаттардағы жаңа қағидаларды да қамтып, оқу үдерісін ұйымдастыруда көздеген мақсатымызға жете алатынымызға сенімдіміз.

Әдебиеттер:

1. Балақаев М. Тіл мәдениеті және қазақ тілін оқыту. – Алматы: Мектеп, 1989. – 96 б.
2. Қазақ тілі: Энциклопедия. – Алматы: Қазақстан Республикасы Білім, мәдениет және денсаулық сақтау министрлігі, Қазақстан даму институты, 1998. – 509 б.
3. Қалиұлы Б. Тіл білімінің жаңа бағыттары: концепт, прагматика, дискурс, мәтін (мақалалар жинағы). – Алматы: Мемлекеттік тілді дамыту институты, 2012. – 246 б.
4. Оразбаева Ф., Дәулетбекова Ж. Коммуникативтік-прагматикалық парадигма: айтылым мәдениетін қалыптастырудың маңызы мен мүмкіндіктері // ҚазҰУ Хабаршысы: Филология сериясы. №3 (183), 2021. – Б. 43-49.
5. Педагогический словарь. – М.: Изд-во Академии педагогических наук, 1990. – 384 с.
6. Лолуа В. Формирование культуры речи школьников в процессе лингвоэстетического анализа художественного текста: дисс...док.пед.наук: 13.00.01. – М.: 2002. – 345 с.
7. Повышение речевой культуры учащихся на уроках русского языка и литературы в 5-9 классах / С.Д.Пряхина, О.Г.Малышева, И.В. Жукова – Текст: непосредственный // Молодой ученый. – 2019. – №20(258) – С. 500-502. – URL: <https://moluch.ru/archive/258/59178/>.
8. Ибраимова А.К. Формирование речевой культуры учащихся на уроках русского языка и литературы // URL: <https://articlekz.com/article/20075>.
9. Милостивая О.И. Формирование речевой культуры у учащихся 5 классов на уроках русского языка // Наука. Мысль: электронный периодический журнал. Научный журнал. – 2016. – №8-1. – С. 81-87. URL:

<https://cyberleninka.ru/article/n/formirovanie-rechevoy-kultury-u-uchaschihsya-5-klassov-na-urokah-russkogo-yazyka/viewer>.

10. Yesnazar A and co-auth. Elementary School children's Speech Skills in Interdisciplinary ICT Communication // World Journal on Educational Technology: Current Issues. Volume 13, Issue 1, (2021) 147-159. – URL: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1288585.pdf>.

11. Rahmonov J.A. The culture of speech among legal students //Academic research in modern science. International scientific-online conference. – 2022. URL: <https://zenodo.org/records/7234508>.

12. Түймебай Б. Оқушылардың сөйлеу мәдениетін қалыптастыру// «Adisteme.kz» педагогикалық журнал. 21.05.2018. URL: <https://adisteme.kz/oqysylardyn-soiley-madenietin-qalyptastyry.html>.

13. Ulrike Schröder. Speech styles and functions of speech from cross-cultural perspective // Journal of Pragmatics. Volume 42, Issue 2, February 2010, – p. 466-476. URL: <https://doi.org/10.1016/j.pragma.2009.06.014>.

Г.Н. КЛЫЧНИЯЗОВА., Г.Т. СЫРЛЫБАЕВА

Жетысуский университет имени И. Жансугурова, Талдыкорган, Казахстан

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ФОРМИРОВАНИЯ РЕЧЕВОЙ КУЛЬТУРЫ УЧЕНИКОВ

Аннотация. В данной статье рассматриваются лингвистические аспекты формирования речевой культуры учащихся. Определяется особая роль разделов лингвистики в культуре речи. Проведен обзор и анализ работ зарубежных и отечественных ученых-лингвистов и ученых-методистов.

В рамках новых направлений языка речь идет об основных принципах и методах, которыми пользуются и руководствуются при развитии языковых проявлений речевой культуры у учащегося. В нашей статье мы уделяем внимание на мнения таких ученых, как: Н. Уали, Б. Калиулы, М. Балакаев, Ф. Оразбаева, Ж. Даулетбекова и др. Утверждается, что уровень личностной культуры учащегося должен дифференцироваться в формировании и развитии речевой культуры ученика. Особое внимание было уделено таким понятиям, как соотношение культуры слова и культуры личности, чистоты языка и языкового общения, нормы литературного языка, культуры языка, изучим их взаимосвязь. Подтверждено, что культура речи является одной из национальных ценностей казахского народа. Делаются выводы по мнению о правильном использовании общезыковых материалов и словарного фонда.

Не следует забывать, что такие разделы языкознания, как: грамматика, лексикология и фразеология играют очень важную роль в формировании и развитии речевой культуры учащихся. Можно предположить, что учащийся,

понимающий основные законы и правила языковых пластов, также может повышать свою речевую культуру. Конечно, нельзя исключать влияние экстралингвистических факторов. Однако незыблемой аксиомой является то, что разделы языкознания имеют прямое отношение к понятию культуры речи. В ходе общенаучной работы, то есть перед решением и методологией конкретной проблемы, одним из главных условий является определение теоретико-методологических основ этой проблемы. Поэтому данную статью мы посвящаем выяснению лингвистических аспектов формирования речевой культуры учащихся.

Ключевые слова: речевая культура, культура речи (слова), разделы лингвистики, лингвокультурология, функциональная грамотность, культура слова.

G.N. KLYCHNIYAZOVA, G.T. SYRLYBAYEVA

I. Zhansugurov Zhetysu University, Taldykorgan, Kazakhstan

LINGUISTIC ASPECTS OF THE FORMATION OF STUDENTS' SPEECH CULTURE

Annotation. This article discusses the linguistic aspects of the formation of students' speech culture. The special role of sections of linguistics in the culture of speech is determined. A review and analysis of the work of foreign and domestic linguists and methodologists was carried out.

Within the framework of the new directions of the language, we are talking about the basic principles and methods that are used and guided in the development of the language manifestations of the student's speech culture. In our article, we pay attention to the opinions of such scientists as: N. Uali, B. Kaliuly, M. Balakaev, F. Orazbaeva, Zh. Dauletbekova and others. It is confirmed that the level of the student's personal culture should be differentiated in forming and developing the student's speech culture. We will focus on such concepts as the relationship between word culture and personal culture, language purity and language communication, literary language norm, language culture, and study their interrelationship. It will be confirmed that word culture is one of the Kazakh national values. Conclusions are made for opinions on the correct use of common language materials and vocabulary.

We should not forget that such sections of linguistics as: grammar, lexicology and phraseology play a very important role in the formation and development of students' speech culture. Because it can be assumed that a student who understands the basic laws and rules of language layers can also improve their speech culture. Of course, the influence of extralinguistic factors cannot be ruled out. However, it is an unshakable axiom that the sections of linguistics are directly related to the concept of speech culture. In the course of general scientific work, that is, before the solution

and methodology of a specific problem, one of the main conditions is to determine the theoretical and methodological foundations of this problem. Therefore, we devote this article to clarifying the linguistic aspects of the formation of students' speech culture.

Keywords: speech culture, culture of speech (words), sections of linguistics, linguo-culturology, functional literacy, culture of the word.

References:

1. Balaqev M. Tıl mädenietı jäne qazaq tılın oqytu. – Almaty: «Mektep», 1989. – 96 b.
2. Qazaq tılı: Ensiklopedia. – Almaty: Qazaqstan Respublikasy Bılım, mädeniet jäne densaulıq saqtau ministrlıgı, Qazaqstan damu instituty, 1998. – 509 b.
3. Qalıüly B. Tıl bılımunıñ jaña bağyttary: konsept, pragmatika, diskurs, mätn (maqalalar jınağy). – Almaty: Memlekettik tıldı damytu instituty, 2012. – 246 b.
4. Orazbaeva F., Däuletbekova J. Komunikativtik-pragmatikalıyq paradigma: aitylym mädenietın qalyptastyrudyñ mañyzy men mümkindikteri // QazÜU Habarşysy: Filologia seriasy. №3 (183), 2021. – B. 43-49.
5. Pedagogical dictionary. – Moscow: Izd-vo Academy of Pedagogical Sciences, 1990. – 384 p.
6. Lolua V. Formation of speech culture of schoolchildren in the process of linguoesthetic analysis of artistic text: diss...doc.ped.science: 13.00.01. – Moscow: 2002. – 345 p.
7. Improving the speech culture of students in classes of Russian language and literature in 5-9 classes / S.D. Pryakhina, O.G. Malysheva, I.V. Zhukova. – Text: neposredstvennyj // Molodoi uchenyi. – 2019. – No. 20(258) – P. 500-502. – URL: <https://moluch.ru/archive/258/59178/>.
8. Ibraimova A.K. Formation of speech culture of students in lessons of Russian language and literature // URL: <https://articlekz.com/article/20075>.
9. Milostivaya O.I. Formation of speech culture in students of 5th grade in the lessons of the Russian language// Nauka. Example: electronic periodical magazine. Scientific journal. – 2016. – No. 8-1 – S. 81-87. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/formirovanie-rechevoy-kultury-u-uchaschihsya-5-klassov-na-urokah-russkogo-yazyka/viewer>.
10. Asel Yesnazar and co-auth. Elementary School Children's Speech Skills in Interdisciplinary ICT Communication// World Journal on Educational Technology: Current Issues. Volume 13, Issue 1, (2021) 147-159. – URL: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1288585.pdf>.
11. Rahmonov J.A. The culture of speech among legal students // Academic research in modern science. International scientific-online conference. – 2022. URL: <https://zenodo.org/records/7234508>.
12. Tuimebai B. Formation of speech culture of students// Pedagogical

magazine «Adisteme.kz». 21.05.2018. URL: <https://adisteme.kz/oqysylardyn-soiley-madenietin-qalyptastyry.html>

13. Ulrike Schröder. Speech styles and functions of speech from cross-cultural perspective // Journal of Pragmatics. Volume 42, Issue 2, February 2010, Pages 466-476. URL: <https://doi.org/10.1016/j.pragma.2009.06.014>.

Авторлар туралы мәлімет:

Клычниязова Гульнар Нурғалиевна – І. Жансүгіров атындағы Жетісу университетінің доктаранты, Талдықорған, Қазақстан.

Клычниязова Гульнар Нурғалиевна – докторант Жетысуского университета имени И.Жансугурова, Талдыкорған, Казахстан.

Klychniyazova Gulnar Nurgaliyevna – Doctoral student, I.Zhansugurov Zhetysu University, Taldykorgan, Kazakhstan.

Сырлыбаева Гульнара Торебековна – филология ғылымдарының кандидаты, І.Жансүгіров атындағы Жетісу университетінің қауымдастырылған профессор м.а., Талдықорған, Қазақстан.

Сырлыбаева Гульнара Торебековна – кандидат филологических наук, и.о. ассоциированного профессора Жетысуского университета имени И. Жансугурова, Талдыкорған, Казахстан.

Syrlybayeva Gulnara Torebekovna – Candidate of Philological Sciences, acting associate professor of, I.Zhansugurov Zhetysu University, Taldykorgan, Kazakhstan.